

Eenouder- en tweeoudergezinnen en schoolloopbanen

Rie Bosman en Wiepke Louwes*

Summary

One-parent and two-parent families and school-careers

The purpose of this experimental study is to explore the relationship between growing up in a one-parent family and the school-career of children. In this article we focus on mother-headed families, father-absence being caused by death or by divorce.

Data were drawn from a nationally representative sample of pupils who were in their first form of secondary education in 1977. Children living in a mother-headed family were individually matched with children living in a two-parent family on sex, age, family size and socio-economic status (SES).

Results show a negative effect of the one-parent family situation on the school-career, indicated by significant differences in level of educational attainment. Further analysis shows that sex of the child has no effect on this relationship, whereas cause of father-absence does. Children of divorced parents seem to be more 'at risk' than children living in a widow's family.

Further research is set out to investigate three possible explanations: income position; labeling and stigma; and parent-child interaction.

* De auteurs zijn verbonden aan de Vakgroep Sociologie der Rijksuniversiteit Groningen. Het onderzoek werd mogelijk gemaakt door de medewerking van het Centraal Bureau voor de Statistiek, dat de data-set van het onderzoek 'Schoolloopbaan en herkomst van leerlingen in het voortgezet onderwijs' – het SMVO-bestand – via het Steinmetz-archief aan ons ter beschikking stelde. De Nederlandse Organisatie voor Zuiver Wetenschappelijk Onderzoek ZWO maakte het onderzoek financieel mogelijk. Onze dank gaat verder uit naar dr. C.E. Clason voor haar begeleiding, en naar drs. A.C. Glebbeek voor zijn suggesties en bijdragen.

1. Inleiding

Er bestaat een nauwe samenhang tussen de omstandigheden waaronder een kind opgroeit en haar/zijn succes in de maatschappij, waarbij we onder ‘succes’ verstaan het bereiken van een maatschappelijke positie die tegemoet komt aan individuele talenten en aspiraties. Heel belangrijk in dit verband is de vraag, of een kind in een gezin opgroeit en wat de kenmerken van dat gezin zijn.

Een gezinskenmerk dat steeds vaker voorkomt, is de aanwezigheid van alleen een moeder of alleen een vader in het gezin. In een Nederlands survey-onderzoek wordt het aantal eenoudergezinnen met ten minste één kind jonger dan 18 jaar geschat op 150 000, dat is 6.4% van alle gezinnen met ten minste één kind jonger dan 18 jaar (Van Gelder, 1984). Latten berekende met behulp van de schattingsmethode van Glick dat 19.3% van alle kinderen voor hun 21e levensjaar ooit deel zal hebben uitgemaakt van een eenoudergezin ten gevolge van officiële echtscheiding of overlijden van één der ouders (1984).

De moeilijke positie waarin veel eenoudergezinnen verkeren, mag als bekend worden verondersteld. Het meest in het oog lopend is daarbij de dikwijls penibele inkomenspositie waarin veel eenoudergezinnen verkeren. Overbelasting, zowel geestelijk als lichamelijk, is een tweede oorzaak waardoor alleenstaand ouderschap dikwijls weinig benijdenswaardig is. In de derde plaats wordt de mentaliteit ten opzichte van eenoudergezinnen nog altijd gekenmerkt door gebrek aan acceptatie en door vooroordelen.

Het lijkt geen twijfel, dat dergelijke problemen evenmin ongemerkt aan de kinderen voorbij zullen gaan. De vraag of opgroeien in een eenoudergezin van invloed is op maatschappelijk succes van kinderen, lijkt daarom zeer relevant, maar is in Nederland nog nauwelijks systematisch onderzocht.

Een belangrijke indicator voor ‘succes’ is het bereikte opleidingsniveau, nauwkeuriger geformuleerd: de schoolprestaties en de schoolloopbaan. Sinds een aantal jaren zijn de auteurs belast met de uitvoering van een onderzoek met de volgende probleemstelling:

- Bestaan er verschillen in de schoolloopbaan van kinderen uit eenouder- en tweoudergezinnen, wanneer de invloed van andere variabelen op de schoolloopbaan zoveel mogelijk onder controle wordt gehouden?
- Welke factoren zijn van invloed op het (op grond van het vooronderzoek) te verwachten verband tussen (het behoren tot een) eenoudergezin en de schoolloopbaan?

In dit artikel gaan we in op de eerste en een deel van de tweede probleemstel-

ling. De vergelijking van schoolloopbanen kan worden gezien als een replicatie van eerder door ons uitgevoerde analyses, maar nu met een door eigen gegevensverzameling op een aantal relevante aspecten aangevuld bestand (Bosman en Louwes, 1982).

De hier gepresenteerde analyses hebben alleen betrekking op *moedergezinnen*.¹

2. Onderzoekopzet en dataverzameling

2.1. Een achteraf-experiment met een longitudinaal bestand

Een schoolloopbaan kan men omschrijven als een keten van gebeurtenissen tijdens de periode die een mens op school doorbrengt. Om een schoolloopbaan te bestuderen is informatie nodig over een aantal momenten in deze keten, hetgeen impliceert dat longitudinaal onderzoek geboden is.

Uitgangspunt van het onderzoek vormt het SMVO-bestand. Dit databestand omvat gegevens van een representatieve steekproef van 37 280 leerlingen, door het CBS getrokken uit de leerlingen die in 1977/78 voor het eerst aan het voortgezet onderwijs deelnamen (zie Smulders, 1979). De gegevens werden verzameld met behulp van vragenlijsten aan de school en aan de ouders.² Sinds 1977 zijn de scholen elk jaar opnieuw benaderd om te achterhalen in welk leerjaar en onderwijselement (schooltype) de leerlingen verblijven en om na te gaan hoeveel en welke leerlingen vertrokken zijn. De door ons gebruikte versie van het bestand omvat gegevens omtrent zes leerjaren in het voortgezet onderwijs (vanaf 1977/'78).

Gezien de aard van deze data-set is een unieke en efficiënte onderzoekopzet mogelijk, namelijk een achteraf-experiment waarbij de experimentele groep individueel op een aantal variabelen wordt gelijkgeschakeld met de controlegroep. In ons geval worden kinderen uit eenoudergezinnen individueel gelijkgeschakeld met kinderen uit tweeoudergezinnen op variabelen waarvan bekend is dat ze de schoolloopbaan beïnvloeden. Steeds wordt een 'paar' gevormd bestaande uit een kind uit een eenoudergezin en een kind uit een tweeoudergezin, die verder op zoveel mogelijk relevante kenmerken overeenstemmen, zoals sekse, leeftijd, milieu en IQ. Op deze wijze wordt de invloed van dergelijke variabelen geneutraliseerd, zodat de 'netto-impact' van de factor eenoudergezin op de schoolloopbaan kan worden vastgesteld (zie voor een verdere beschrijving van de methode der gemaakte paren o.a. Clason, 1977; Peschar, 1975; Bosman, Louwes en Van der Meer, 1980).

Uiteraard heeft 'matching' een aantal consequenties die de analysemoege-

lijkheden beperken. Bij één daarvan willen we kort even stilstaan.

Door de individuele 'matching' hebben niet alle personen uit de oorspronkelijke populaties dezelfde kans om in het onderzoek te worden betrokken. Er kunnen immers alleen paren worden gevormd in die gebieden waar de verdelingen van de controle-variabelen in beide groepen elkaar overlappen, met andere woorden in de doorsnede van de oorspronkelijke populaties. Dit impliceert dat de gevonden verbanden beïnvloed kunnen zijn door de bijzondere samenstelling van de onderzoeksgroep. Dit betekent echter niet dat de bevindingen niet generaliseerbaar zijn. Met Clason zijn we van mening dat het van belang is '... door een onderzoek als dit, met een semi-experimentele opzet, verbanden aan te tonen die ook gelden voor andere populaties of steekproeven, maar die door de vele factoren die meespelen moeilijk aan te tonen zijn' (1977, p. 96).

Waar we wél voor willen waarschuwen is het zonder meer generaliseren van de *intensiteit* van de gevonden verbanden in deze onderzoeksgroep naar andere steekproeven, die onder geheel andere condities zijn samengesteld.

2.2. Keuze van variabelen

In dit onderzoek hebben we ons geconcentreerd op de invloed van het leven in een eenoudergezin op de schoolloopbaan van kinderen. Met andere woorden: de afhankelijke variabele is 'schoolloopbaan', de onafhankelijke variabele is 'gezinssituatie'. In werkelijkheid is er echter sprake van meerdere onafhankelijke variabelen, die we in drie soorten kunnen onderscheiden.

De *selectie-variabele* is de onafhankelijke variabele waarvan verwacht wordt dat deze de (hoofd)oorzaak is van verschillen in de afhankelijke variabele en waarop onderscheid wordt aangebracht tussen de onderzochte kinderen. In ons geval is de selectie-variabele de gezinssituatie in 1977. Een eenoudergezin is in dit verband gedefinieerd als een gezin waarin in 1977 (het moment van de gegevensverzameling door het CBS) hetzij de moeder, hetzij de vader blijvend niet aanwezig was, met ten minste één thuiswonend kind dat in datzelfde jaar 1977 in de eerste klas van het voortgezet onderwijs zat (en dus op dat moment ongeveer 12 jaar was).

De *controle-variabelen* zijn de onafhankelijke variabelen waarvan bekend is dat ze verband houden met of van invloed zijn op de afhankelijke variabele en die een eventueel verband tussen het behoren tot een eenoudergezin en de schoolloopbaan zouden kunnen vertekenen. Om deze reden worden de leerlingen op dergelijke variabelen gelijkgeschakeld, zodat een eventueel verband met de selectie-variabele wordt uitgeschakeld en tegelijkertijd een mogelijk verband met de afhankelijke variabele wordt geneutraliseerd.

Op grond van literatuurstudie (zie Bosman en Louwes, 1982) zijn een aantal kind- en gezinskenmerken als controle-variabelen gekozen: *seks en leeftijd* van het kind (leeftijd geïndiceerd door geboortjaar én geboortekwartal); een indicatie van de aanleg en/of capaciteiten van het kind, zoals gemeten met behulp van een *intelligentietest* (de zogenaamde TIB-test, een formale figuur-exclusietest) en een *prestatietoets* (taal- en rekenscore opgeteld); de *gezinsgrootte* c.q. het kindertal en de *sociaal-economische status (SES)* van het gezin waartoe het kind behoort. De sociaal-economische status wordt geoperationaliseerd door beroep en opleiding van zowel vader als moeder (in eenoudergezinnen óók van de afwezige ouder).

De *externe variabelen* zijn onafhankelijke variabelen die wel verband (kunnen) houden met de selectie- of afhankelijke variabelen, maar waarop om verschillende redenen niet wordt gecontroleerd. Soms zijn gegevens over deze variabelen niet beschikbaar of is de invloed ervan onbekend, anderzijds is het aantal variabelen waarop gematcht kan worden beperkt. Dat neemt niet weg dat de invloed van dergelijke variabelen wél in de analyses kan worden betrokken.

De *afhankelijke variabele* is de variabele waarvan we willen onderzoeken of de onderzochte kinderen daarop paarsgewijs verschillen. In ons geval is dat: 'schoolloopbaan'. Voor de operationalisatie van 'schoolloopbaan' staan ons op basis van het SMVO-bestand en de eigen gegevensverzameling een aantal indicatoren ter beschikking.

In de eerste plaats is dat het *advies van de onderwijzer voor de keuze van het voortgezet onderwijs*. De tweede en belangrijkste indicator van 'schoolloopbaan' is het *opleidingsniveau na zeven jaar voortgezet onderwijs*.³ Tenslotte wordt nog één aanvullende karakterisering van 'schoolloopbaan' gebruikt, namelijk de *ononderbroken schoolloopbaan* (ontleend aan Dronkers, 1986). Een leerling heeft een ononderbroken schoolloopbaan wanneer hij of zij in het vierde leerjaar gerekend vanaf 1977/'78 ongeacht het niveau van het schooltype ook daadwerkelijk de vierde klas heeft bereikt, dat wil zeggen niet heeft gedoubleerd.

Gegevens omtrent bovenstaande variabelen waren voor een deel beschikbaar via het SMVO-bestand en moesten voor een ander deel door onszelf verzameld worden.

2.3. Selectie van respondenten en dataverzameling

Uitgangspunt voor de keuze van respondenten vormden alle leerlingen in het SMVO-bestand die volgens opgave van de ouders/verzorgers in 1977 tot een eenoudergezin behoorden en waarvan de gegevens toereikend wa-

Tabel 2.1. 'Gematchte' eenoudergezinnen naar oorzaak ontstaan en sekse aanwezige ouder.

oorzaak ontstaan eenoudergezin	sekse gezinshoofd				totaal	
	moeder		vader			
	n =	%	n =	%	n =	%
overlijden	76	47.5	16	64	92	49.7
echtscheiding	73	45.6	9	36	82	44.3
ongehuwd	11	6.9	—	—	11	5.9
totaal	160	100	25	100	185	100

ren voor matching en toetsing. Met behulp van het computerprogramma MATCHEN is vervolgens voor elk van die kinderen een 'match' en een reserve-'match' gezocht uit de groep kinderen die in 1977 tot een tweeoudergezin behoorden.

De ouders van al deze kinderen zijn in 1984 schriftelijk benaderd met een aantal vragen betreffende de gezinssituatie op dat moment, de gezinssituatie in 1977, alsmede omtrent enkele achtergrondgegevens van gezin en ouders.⁴ De onderzoeksgroep waarover alle gewenste informatie beschikbaar was en waarop analyses konden worden uitgevoerd, bedroeg uiteindelijk 185 paren (370 gezinnen). In 160 paren was in het eenoudergezin de blijvende ouder een vrouw (moedergezinnen) en in 25 paren was de blijvende ouder een man (vadergezinnen). In tabel 2.1 geven we de 'gematchte' eenoudergezinnen naar de oorzaak van hun ontstaan en de sekse van de aanwezige ouder; de hier gepresenteerde analyses betreffen zoals reeds opgemerkt alleen de *moedergezinnen*.

3. Hypothesen, analyse en verwerking

3.1. Gezinssituatie: eenoudergezinnen versus tweeoudergezinnen

Echtscheiding of overlijden van één der ouders zijn zonder twijfel zeer ingrijpende gebeurtenissen voor een kind. Aangezien de kans steeds groter wordt dat een kind met een dergelijke gebeurtenis geconfronteerd wordt en vervolgens (een tijd) zal behoren tot een eenoudergezin, probeert men in een toenemend aantal onderzoeken na te gaan wat de betekenis daarvan is voor de ontwikkeling van een kind.

In 1973 concludeerden Herzog en Sudia na een groot aantal van deze on-

derzoeken kritisch geanalyseerd te hebben, 'that, other things being equal, a two-parent home is more favourable for the child's development than a one-parent home' (p. 143).

Shinn (1978) vatte in een inmiddels gezaghebbend artikel een zestigtal onderzoeken samen naar eenoudergezinnen en de betekenis daarvan voor de cognitieve ontwikkeling en schoolprestaties van kinderen. Na het methodologische kaf van het koren gescheiden te hebben, concludeerde Shinn dat de verschillen tussen kinderen uit eenouder- en tweeoudergezinnen aanzienlijk zijn, en wel ten nadele van de eenouderkinderen: 'They ranged up to 1.6 years in achievement, .9 standard deviation units in IQ and aptitude, and .8 of the difference between a B and a C in grade point average' (p. 312).

Voor dit negatieve verband tussen het (tijdelijk) behoren tot een eenoudergezin en de cognitieve ontwikkeling en schoolprestaties werd tot voor kort slechts één verklaring gegeven, namelijk de afwezigheid van de vader *als zodanig*, bijvoorbeeld als identificatie- of rolmodel. In meer recente publikaties worden echter verschillende andere verklaringen genoemd, die we hier kort zullen omschrijven.

1. *De maatschappelijke bejegening van eenoudergezinnen: etikettering en stigmatisering.* Het eenoudergezin wordt in onze samenleving op meerdere punten als afwijkend beschouwd: het kind 'heeft' maar één ouder (thuis) in plaats van twee; de alleenstaande ouder zelf heeft geen partner en moet bovendien zowel de taken van verzorger als kostwinner op zich nemen, wat niet 'normaal' wordt geacht.⁵

Door verschillende auteurs wordt gesteld dat deze meervoudige deviantie maar al te gemakkelijk leidt tot etikettering en stigmatisering van het eenoudergezin (zie o.a. Van der Avort, 1980; Brandwein, Brown en Fox, 1974; Van den Akker, 1983). Niet alleen geldt dit voor de omgeving (zie bijvoorbeeld het rapport van de Nederlandse Gezinsraad, 1978), maar ook ouder en kind zelf lijken niet zelden een gevoel van mislukking te ervaren (o.a. Bendkower en Oggenfuss, 1980; Van den Akker, 1983). De ouder, met name de moeder, verliest bijvoorbeeld bij echtscheiding de statusbepalende rol van echtgenote zonder dat duidelijk is of hiervoor een andere statusbepaling in de plaats komt. Ook de schoolse omgeving speelt in deze etikettering een rol: blijkens verschillende buitenlandse studies valt niet aan te nemen dat leerkrachten ten aanzien van ouders en kinderen uit eenoudergezinnen een andere mentaliteit zullen huldigen dan de heersende. Zo vonden o.a. Bendkower en Oggenfuss (1980) en Santrock en Tracy (1978) dat leerkrachten kinderen uit eenoudergezinnen negatiever beoordelen; Ferri (1976) vond dat dit ook voor ouders van eenoudergezinnen het geval was.

2. *Een veranderde ouder-kind interactie in eenoudergezinnen.* Van het eenoudergezin wordt onverminderd verwacht dat het alle functies die aan het tweeoudergezin in onze maatschappij worden toegeschreven, naar behoren vervult. Nu is in onze samenleving het vervullen van zowel de kostwinners- als de verzorgende rol door één persoon in feite een onmogelijke zaak (waarbij voor moeders het winnen van de kost het grootste probleem zal zijn en voor vaders het verzorgen van kinderen en huishouding). Een zekere overbelasting van de alleenstaande ouder is dan ook bijna onvermijdelijk, een overbelasting die o.a. zijn weerslag kan hebben op de omgang tussen ouder en kind.

Verschillende onderzoekers vonden dat zowel de kwantiteit als de kwaliteit van de ouder-kind interactie sterk verminderde na het wegvallen van één der ouders (zie o.a. Hetherington, Cox en Cox, 1975, 1978, 1979; Ambert, 1982; Ambert en Saucier, 1984). In het algemeen bestaat er grote overeenstemming over het feit dat goede schoolprestaties van het kind in positieve relatie staan tot een goede ouder-kind interactie (zie bijvoorbeeld het literatuuroverzicht van Walters en Stinnett, 1971). Diverse onderzoekers zien dan ook in een verminderde ouder-kind interactie een mogelijke verklaring voor slechtere schoolprestaties van kinderen in eenoudergezinnen.

3. *De sociaal-economische status van eenoudergezinnen.* Vaak treft men de mening aan dat de sociaal-economische omstandigheden waarin eenoudergezinnen verkeren, het hoofdprobleem van deze gezinnen vormen. Hierbij wordt dikwijls nagelaten een onderscheid te maken naar het culturele en het materiële aspect van de sociaal-economische status (SES) van gezinnen.

Aangezien in de meeste gezinnen de vader de primaire kostwinner is, zal het wegvallen van de vader veelal een (drastische) verandering van de materiële omstandigheden tot gevolg hebben. Dat in Nederland het merendeel van de moedergezinnen een minimaal inkomen geniet, moge o.a. blijken uit het rapport 'Inkomen en rondkomen' van het Sociaal Cultureel Planbureau (Wiebrens, 1981). Sinds het verschijnen van deze nota is de inkomenspositie van met name alleenstaande moeders met schoolgaande kinderen die van de bijstand moeten rondkomen, nog verder verslechterd; zeer recent wees Van Gelder (1987) erop dat een belangrijk deel van de problematiek van alleenstaande ouders op het terrein van hun financiële situatie ligt. Veel onderzoekers zien in de vaak benarde inkomenspositie een mogelijke verklaring voor de slechtere schoolprestaties van kinderen uit eenoudergezinnen.

Aan de culturele component van SES wordt minder aandacht besteed. Alhoewel de culturele oriëntatie ten gevolge van de afwezigheid van de vader niet noodzakelijkerwijze hoeft te veranderen, kunnen de vele materiële

veranderingen het dikwijls moeilijk maken de geïnternaliseerde culturele normen en waarden te verwezenlijken. Mutatis mutandis kan hetzelfde gelden voor (het verwezenlijken van) onderwijsaspiraties van ouders en kinderen uit eenoudergezinnen (zie bijvoorbeeld Ambert en Saucier, 1984; Ferri, 1976; Essen, 1979; Kriesberg, 1970; Lambert, 1978).

Op grond van de voorgaande overwegingen lijkt de kans groot dat kinderen uit eenoudergezinnen c.q. moedergezinnen in sociaal en/of materieel en/of psychisch opzicht in het nadeel zijn, vergeleken met kinderen uit tweeoudergezinnen. Daarom veronderstellen we dat de kans dat kinderen uit moedergezinnen het minder ver brengen op school dan kinderen uit verder vergelijkbare tweeoudergezinnen, groot is.

Als *eerste hypothese* formuleerden we: *Kinderen uit moedergezinnen hebben een minder gunstige schoolloopbaan dan kinderen uit tweeoudergezinnen.*

Toetsing

Om deze hypothese te kunnen toetsen vergelijken we kinderen uit moedergezinnen en tweeoudergezinnen paarsgewijs op de drie indicatoren van de schoolloopbaan: advies voor het voortgezet onderwijs, eindniveau en ononderbroken schoolloopbaan.

Er wordt nagegaan of deze scores systematisch verschillen voor kinderen uit moedergezinnen en tweeoudergezinnen en zo ja, in welke richting deze verschillen gaan. Voor de toetsing is de variabele 'eindniveau' van doorslaggevend belang, d.w.z. significante verschillen op deze variabele zijn voor ons een noodzakelijke voorwaarde om de nul-hypothese te verwerpen.

Bij de toetsing wordt gebruik gemaakt van de Wilcoxon-rangtekentoets voor gematchte paren, waarin behalve de richting van het verschil ook de grootte ervan een rol speelt. Als criterium voor het aanvaarden van de hypothese werd besloten om eenzijdig te toetsen bij een significantieniveau van 5%. Dit betekent dat bij een z-waarde groter dan -1.64 de nul-hypothese (van geen verschil tussen beide groepen) kan worden verworpen.

Ter verduidelijking van de toetsing geven we de paarsgewijze scores voor het eindniveau weer in tabel 3.1. Deze tabel moet als volgt worden gelezen. Aan de linkerzijde is de eindniveau-score van het kind uit een tweeoudergezin weergegeven, aan de bovenzijde de overeenkomstige score van het kind uit een eenoudergezin. In de tabel wordt weergegeven, hoeveel paren een bepaalde combinatie van scores hebben.

Wanneer van een paar het kind uit een eenoudergezin een hogere score heeft dan haar of zijn match, komt dit paar *boven* de diagonaal. *Onder* de

Tabel 3.1. Eindniveau van kinderen uit eenouder- en tweeoudergezinnen.

		score van kind uit moedergezin									totaal
eindniveau		0	1	2	3	4	5	6	7	8	
score van kind uit twee-ouder-gezin	0			2							2
	1										
	2	1		6		4	4				15
	3			1			1				2
	4	1		5	2	7	13	3	1	2	34
	5	1		6	1	11	10	3	4	1	37
	6			2	1	3	7	2	2		17
	7				2	3	9	8	12	7	41
	8					2	4	1	4	1	12
totaal		3		22	6	30	48	17	23	11	160

diagonaal staan de paren waarvan het kind uit een tweeoudergezin een hogere score behaalt dan het kind uit het vergelijkbare eenoudergezin. *Op* de diagonaal staan de paren waarvan beide kinderen hetzelfde schoolniveau bereikten. Hoe verder de score van de diagonaal verwijderd is, hoe groter het verschil.

Wanneer het leven in een een- of tweeoudergezin geen systematische invloed heeft op de schoolloopbaan, is het aantal paren boven en onder de diagonaal en de gemiddelde afstand tot de diagonaal gelijk. Duidelijk is echter te zien dat in dit geval meer paren *onder* de diagonaal gesteld worden. Van de 160 paren zijn er 75 (47%) waarin kinderen uit moedergezinnen het minder ver brengen dan hun 'match', 38 (24%) waarin ze eenzelfde eindniveau bereikten als de bijbehorende kinderen uit tweeoudergezinnen en 47 (29%) waarin kinderen uit een moedergezin het verder brengen.

Uit tabel 3.2 blijkt dat de gevonden verdeling niet op toeval berust: de verschillen in eindniveau tussen kinderen uit moedergezinnen en kinderen uit tweeoudergezinnen zijn significant, en ten nadele van de kinderen uit moedergezinnen.

Kinderen uit moedergezinnen behalen vaker een lager eindniveau, maar hebben ook vaker een onderbroken schoolloopbaan, d.w.z. ze blijven vaker zitten. De verschillen in advies voor het voortgezet onderwijs zijn statistisch niet significant.

Tabel 3.2. Toetsingsresultaten van hypothese I, Wilcoxon, eenzijdig.

indicatoren van 'schoolloopbaan'						
aantal paren	advies		eindniveau		ononderbroken loopbaan	
	z-waarde	p	z-waarde	p	z-waarde	p
160	-.96	n.s.	-2.83	.002	-2.17	.01

Gezien de toetsingsresultaten besluiten we tot verwerping van de nul-hypothese. Kinderen uit moedergezinnen hebben een minder gunstige schoolloopbaan dan kinderen uit tweeoudergezinnen.

3.2. Sekse van het kind

Ter verklaring van mogelijk nadelige effecten van vaderafwezigheid worden vaak identificatietheorieën gehanteerd volgens welke met name identificatie met de ouder van hetzelfde geslacht noodzakelijk is voor een goede ontwikkeling van een kind. In het algemeen wordt aangenomen dat afwezigheid van de vader nadeliger is voor jongens dan voor meisjes. Aangezien men zich in onderzoek echter lange tijd heeft beperkt tot jongens, lijkt de conclusie van Shinn (1978) meer voor de hand te liggen: 'In fact, the major sex difference in research concerns the sex of the population studied!' (p. 313).

Een probleem bij het interpreteren van dergelijke onderzoeksgegevens is echter niet alleen dat het hoofdzakelijk om de invloed van vaderafwezigheid op jongens gaat; het onderzoek heeft tevens in meerderheid betrekking op vaderafwezigheid ten gevolge van echtscheiding en de specifieke problemen die daarmee samenhangen.

Zo wordt ter verklaring van sekse-verschillen in eenoudergezinnen ontstaan door echtscheiding gewezen op een mogelijk grotere gevoeligheid voor 'stress' bij jongens (zie bijvoorbeeld Rutter, 1970). Emery (1982) meent dat dit niet het geval is, maar dat meisjes op 'stress' reageren met ander, bij hun socialisatie passend gedrag: 'Girls are likely to be just as troubled by marital turmoil as boys are, but they may demonstrate their feelings in a manner that is more appropriate to their sex role, namely, by becoming anxious, withdrawn, or perhaps very well behaved' (1982, p. 317).

Opmerkelijk is dat in de meer recente onderzoeken, waarin ook kinderen uit verweduwd gezinnen zijn betrokken, geen verschillende effecten worden gevonden voor jongens en meisjes. Zo vonden Ambert en Saucier (1984) dat niet sekse aanleiding gaf tot verschillen, maar de oorzaak van ontstaan

van het eenoudergezin. Jongeren uit gezinnen van gescheidenen deden het op school minder goed, vonden het minder leuk en verwachtten eerder van school af te gaan dan jongeren uit tweeoudergezinnen. Jongeren uit verweeduwde gezinnen namen een tussenpositie in. Ook Peres en Pasternak (1984) vonden geen verschillende gevolgen voor jongens en meisjes.

Deze resultaten stemmen overeen met de gegevens uit het onderzoek van Bosman en Louwes (1982), die voor jongens en meisjes significante verschillen in schoolprestaties vonden tussen kinderen uit eenouder- en tweeoudergezinnen.

We formuleerden onze *tweede hypothese* als volgt: *De sekse van het kind heeft geen invloed op het verband tussen gezinssituatie en schoolloopbaan.*

Toetsing

Ook als het gaat om de invloed van andere onafhankelijke variabelen op het gevonden verband, is altijd het 'gematchte' paar eenheid van analyse. Op basis van de (controle-)variabele *sekse* wordt de totale groep paren onderverdeeld in twee subgroepen:

1. 78 paren waarin beide kinderen *jongens* zijn en
2. 82 paren waarin beide kinderen *meisjes* zijn.

De afhankelijke variabele wordt per paar gemeten door het verschil in schoolloopbaanscores tussen het kind uit een eenoudergezin en het kind uit een tweeoudergezin te berekenen. Met behulp van de Mann-Whitney toets wordt nagegaan, of deze verschillen significant verschillen tussen de gevormde subgroepen '*jongens*' en '*meisjes*'. Vervolgens wordt de eerste hypothese nogmaals getoetst voor jongens en meisjes afzonderlijk.

Blijkens de toetsingsresultaten in tabel 3.3 zijn de verschillen in schoolloopbaan tussen jongens uit eenouder- en jongens uit tweeoudergezinnen niet groter of kleiner dan de verschillen tussen meisjes uit eenouder- en meisjes uit tweeoudergezinnen. Met andere woorden: de sekse van het kind heeft geen invloed op de grootte van deze verschillen.

Tabel 3.3. Toetsingsresultaten van hypothese II, Mann-Whitney, tweezijdig getoetst.

<i>Verschillen per paar in:</i>	<i>z-waarde</i>	<i>p-waarde</i>
advies	-.406	n.s.
eindniveau na zeven jaar	-.033	n.s.
ononderbroken loopbaan	-.461	n.s.

Tabel 3.4. Toetsingsresultaten van hypothese I, Wilcoxon, eenzijdig getoetst, naar sekse van het kind.

indicatoren van 'schoolloopbaan'						
groep paren	advies		eindniveau		ononderbroken loopbaan	
	n = z-waarde	p	z-waarde	p	z-waarde	p
totale groep	160 - .96	n.s.	- 2.83	.002	- 2.17	.01
jongens	78 - 1.06	n.s.	- 1.86	.03	- 1.28	n.s.
meisjes	82 - .34	n.s.	- 2.16	.01	- 1.79	.03

Kijken we vervolgens naar de toetsingsresultaten van de eerste hypothese, opnieuw getoetst voor jongens en meisjes afzonderlijk (tabel 3.4). Zoals verwacht, blijft het verband tussen 'gezinssituatie' en 'schoolloopbaan' zowel voor jongens als voor meisjes afzonderlijk bestaan: de gevonden verschillen in 'eindniveau' zijn zowel voor jongens als meisjes significant.

Onze tweede hypothese wordt bevestigd: de sekse van het kind lijkt geen invloed te hebben op het verband tussen de gezinssituatie en de schoolloopbaan.

3.3. Oorzaak van het ontstaan van het moedergezin

Eenoudergezinnen kunnen ontstaan ten gevolge van overlijden, (echt)scheiding en (bewust) ongehuwd alleenstaand ouderschap. Zoals al is opgemerkt, richt het meeste onderzoek zich op echtscheiding en de gevolgen daarvan voor kinderen. Onderzoek dat zich richt op het vergelijken van de verschillende typen eenoudergezinnen en de betekenis daarvan voor kinderen, is zeer schaars.

Indachtig de mogelijke verklaringen zoals die zijn weergegeven in 3.1, lijkt het waarschijnlijk dat het opgroeien in een eenoudergezin ten gevolge van overlijden, echtscheiding of ongehuwd ouderschap een verschillende betekenis heeft. De oorzaak van ontstaan van het eenouderschap bepaalt immers voor een groot deel de maatschappelijke status en inkomenssituatie van het moedergezin. Etikettering en stigmatisering zullen waarschijnlijk minder optreden en minder negatief zijn in geval van overlijden dan in geval van echtscheiding en ongehuwd ouderschap. Voor wat betreft de financiële situatie berekende Wiebrens (1981) dat binnen de groep moedergezinnen, die zich als geheel voor bijna tweederde in de laagste inkomensregionen bevindt, nog een onderscheid kan worden aangebracht tussen gescheidenen en verwe-

duwden. Van de gescheiden vrouwen met kinderen behoort driekwart tot de twee laagste inkomensklassen; van de weduwen iets meer dan de helft.

Alhoewel er wat betreft een veranderde ouder-kind interactie in principe geen verschillen behoeven op te treden tussen de verschillende typen moedergezinnen, zijn er aanwijzingen dat na een echtscheiding de omgang tussen ouder en kind anders wordt beïnvloed dan na overlijden (zie bijvoorbeeld Wallerstein en Kelly, 1980; Hetherington, Cox en Cox, 1978; Ambert, 1982).

Het voorgaande overziend, veronderstellen we dat kinderen van gescheiden ouders het in vergelijking met tweeouderkinderen slechter doen op school dan kinderen van wie de vader is overleden en formuleerden als *derde hypothese*:⁶ *De verschillen in schoolloopbaan tussen kinderen van gescheiden ouders en kinderen uit tweeoudergezinnen zijn groter dan de verschillen tussen kinderen van verweduwde ouders en kinderen uit tweeoudergezinnen.*

Toetsing

De toetsing van deze derde hypothese geschiedt naar analogie van hypothese II. Ook hier worden twee subgroepen gevormd:

1. 76 paren waarvan het eenoudergezin is ontstaan door overlijden en
2. 73 paren waarvan het eenoudergezin is ontstaan door echtscheiding.

Uit de toetsingsresultaten in tabel 3.5 komt naar voren dat de verschillen met betrekking tot 'advies' en 'eindniveau' significant groter zijn voor kinderen van gescheiden ouders dan voor kinderen waarvan de vader is overleden (beide in vergelijking met kinderen uit tweeoudergezinnen). Voor 'ononderbroken loopbaan' is dit niet het geval.

We mogen dus veronderstellen dat de oorzaak van het ontstaan van het eenoudergezin het verband met de afhankelijke variabele 'schoolloopbaan' beïnvloedt in de richting van de hypothese, namelijk dat kinderen van gescheiden ouders relatief gezien meer problemen ondervinden en gezien het eindniveau 'slechter af' zijn.

Tabel 3.5. Toetsingsresultaten van hypothese III, Mann-Whitney, eenzijdig getoetst.

<i>Verschillen per paar in:</i>	<i>z-waarde</i>	<i>p-waarde</i>
advies	- 1.798	.04
eindniveau na zeven jaar	- 1.660	.05
ononderbroken loopbaan	- .065	n.s.

Tabel 3.6. Toetsingsresultaten van hypothese I, Wilcoxon, eenzijdig getoetst, naar oorzaak van ontstaan eenoudergezin.

indicatoren van 'schoolloopbaan'							
groep paren	advies		eindniveau		ononderbroken loopbaan		
	n	z-waarde	p	z-waarde	p	z-waarde	p
totale groep	160	-.96	n.s.	-2.83	.002	-2.17	.01
overlijden	76	.46	n.s.	-.97	n.s.	-1.46	n.s.
echtscheiding	73	-2.05	.02	-3.37	.0004	-1.28	n.s.

Ook hier toetsen we nogmaals de hoofdhypothese naar het verband tussen 'gezinssituatie' en 'schoolloopbaan', nu uitgesplitst naar de oorzaak van het ontstaan van het eenoudergezin (tabel 3.6).

We zien dat de verschillen in 'schoolloopbaan' c.q. eindniveau tussen kinderen uit eenouder- en tweeoudergezinnen alleen significant zijn voor kinderen van gescheiden ouders. Opmerkelijk is bovendien dat voor kinderen van gescheiden ouders ook significante verschillen in advies van de onderwijzer worden gevonden: zij krijgen in vergelijking met hun 'matches' uit tweeoudergezinnen een lager advies voor het voortgezet onderwijs. De verschillen in 'ononderbroken loopbaan' die we in de totale groep vonden tussen kinderen uit moedergezinnen en kinderen uit tweeoudergezinnen, zijn bij uitsplitsing naar 'oorzaak' niet meer significant.

Onze derde hypothese wordt dus aanvaard. De kans dat kinderen uit moedergezinnen een minder gunstige schoolloopbaan hebben dan kinderen uit tweeoudergezinnen, is groter voor kinderen van gescheiden ouders dan voor kinderen van verweduwd moeders. Het lijkt erop dat met name kinderen van gescheiden ouders 'at risk' zijn.

4. Conclusie en discussie

Het onderzoek waarover we hier rapporteren, heeft als probleemstelling: *Bestaan er verschillen in de schoolloopbaan van kinderen uit eenouder- en tweeoudergezinnen, wanneer de invloed van andere variabelen op de schoolloopbaan zoveel mogelijk onder controle wordt gehouden?*

Op grond van onze bevindingen moet deze vraag bevestigend beantwoord worden: de kansen op een gunstige schoolloopbaan blijken voor kinderen uit moedergezinnen systematisch lager te zijn dan voor kinderen uit tweeou-

dergezinnen. Bovendien blijkt het effect met name betrekking te hebben op kinderen van gescheiden ouders.

Hieruit volgt de conclusie dat leven in een eenoudergezin *op zich* geen negatieve invloed hoeft te hebben op de kansen op een gunstige schoolloopbaan. Dit blijkt uit het feit dat voor kinderen van verweduwde moeders geen significante verschillen in schoolloopbaan werden gevonden in vergelijking met kinderen uit tweeoudergezinnen. Afwezigheid van de vader als zodanig blijkt – in tegenstelling tot wat meestal wordt verondersteld – geen reden om te verwachten dat kinderen het slechter zullen doen op school. Dit is een belangrijke conclusie. Het lijkt erop dat nadelige effecten met *andere* factoren te maken hebben dan met vaderafwezigheid per se.

Het verschillende effect van ‘overlijden’ en ‘echtscheiding’ zou er bijvoorbeeld op kunnen wijzen, dat een factor als etikettering een grotere rol speelt in het verband tussen gezinssituatie en schoolloopbaan dan tot nu toe werd aangenomen. Het significant lagere advies voor het voortgezet onderwijs dat kinderen van gescheiden moeders bij gelijke prestaties krijgen in vergelijking met kinderen uit tweeoudergezinnen, wijst in de richting van stigmatisering.

Een belangrijke factor lijkt ook de invloed van de inkomenspositie, die niet alleen aanzienlijk kan verschillen tussen moeder- en tweeoudergezinnen, maar ook tussen gezinnen van weduwen en gescheiden vrouwen. Het zijn dergelijke achterliggende factoren die mogelijk primair verantwoordelijk zijn voor het gevonden verband tussen leven in een eenoudergezin en schoolloopbaan. Behalve de genoemde sociale en economische factoren kan daartoe ook een mogelijk gewijzigde omgang tussen ouder(s) en kind gerekend worden.

Resumerend willen we stellen, dat de overgang van tweeouder- naar eenoudergezin – met name in geval van echtscheiding – gemarkeerd wordt door een aantal maatschappelijk bepaalde condities en problemen, waaraan maar moeilijk te ontkomen valt. Vooral de te verwachten opeenstapeling van problemen lijkt daarbij nadelig te zijn voor de onderwijskansen van kinderen.

Het zijn deze condities en problemen die in het tweede deel van het onderzoek uitgebreid aan de orde zullen komen.

1. Eenoudergezinnen zijn in overgrote meerderheid gezinnen waar de vader ontbreekt, moedergezinnen. Het aantal vadergezinnen in het SMVO-bestand is dan ook zowel absoluut als relatief gering. Dit heeft ertoe geleid dat het aantal vadergezinnen dat gebruikt kon worden in het onderzoek ondanks alle extra moeite zó klein is en daarnaast zó specifiek, dat aan een beschrijving van de vadergezinnen een aparte publikatie gewijd zal worden.
2. Daarnaast maakte een speciaal door het CITO ontworpen en afgenomen prestatietoets voor taal en rekenen deel uit van de dataverzameling; tevens zijn de gegevens van een in 1978 door het ITS aan de leerlingen van het SMVO-cohort afgenomen intelligentietest aan het bestand toegevoegd. Zie voor een nauwkeurige beschrijving van de aard en de omvang het materiaal, alsmede het doel waarmee het werd verzameld: Smulders, 1979.
3. De beschikbare versie van het SMVO-bestand bevatte gegevens over zes schooljaren sinds september 1977. De door onszelf afgenomen schriftelijke enquête stelde ons in staat een 'eindniveau' na zeven jaar voortgezet onderwijs te berekenen. Van 'eindniveau' wordt hier gesproken, omdat we met behulp van deze gegevens beter in staat zijn voor de leerlingen die het onderwijs verlaten hebben, een adequate score te berekenen, namelijk met inachtneming van het behalen van een diploma.

Schaal voor het 'eindniveau', zeven jaar na 1977

onderwijstype	nog mee bezig	onderwijs	verlaten
		zonder diploma	met diploma
LBO	1	0	2
KMBO	2	1	2
MAVO; schakelopleiding; INAS/INTAS e.d.	3	2	4
HAVO; kortdurend MBO	4	3	5
langerdurend MBO	5	4	6
VWO	6	5	7
HBO	7	6	8
Universitaire opleiding	8	7	9

Met 'kortdurend MBO' wordt MBO met een 'lagere' status bedoeld: opleidingen als verpleging B- en Z-; MDGO; MSPO; KVJV; receptioniste/doktersassistente/apothekersassistente; opleidingen voor ziekenverzorging en bejaardenverzorging e.d.

Met 'langerdurend MBO' wordt bedoeld: opleidingen in het MBO met een hogere status zoals MTS; CIOS; A-verpleging; MAS, KLOS; lerarenopleiding MBO; MLO.

4. De vragenlijst diende daarnaast ook om toestemming te vragen voor een eventueel mondeling interview, dit met het oog op het tweede deel van het onderzoek. Vanwege regels bij het CBS was het slechts mogelijk respondenten *indirect* te benaderen. In een aantal gevallen was ook dat onmogelijk. Hierdoor is het aantal paren waarover we informatie verkregen, sterk beperkt. Adressen konden in alle gevallen alleen door de respondenten zelf worden gegeven.
5. Uiteraard zal het winnen van de kost voor alleenstaande moeders vaak via bijstand, alimentatie, weduwenpensioen etc. verlopen.

6. Het aantal moedergezinnen ontstaan door ongehuwd ouderschap is te klein om toetsing van hypothesen mogelijk te maken; we beperken ons daarom tot echtscheiding en verweduwing.

Literatuur

- Akker, P.A.M. van den (1983). *Moeders die er alleen voor staan*. Tilburg: Instituut voor Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek (IVA).
- Ambert, A.-M. (1982). Differences in children's behavior toward custodial mothers and custodial fathers. *Journal of Marriage and the Family*, 44, 1, 73-86.
- Ambert, A.-M., & J.F. Saucier (1984). Adolescents' academic success and aspirations by parental marital status. *Canadian Review of Sociology and Anthropology*, 21, 1, 62-74.
- Avort, A. van der (1980). Kinderen uit eenoudergezinnen en hun sociaal-culturele situatie. *Bevolking en Gezin*, 3, 289-310.
- Bendkower, J., & F. Oggenfuss (1980). Scheidungskinder und Schule. *Familiendynamik*, 5, 3, 242-271.
- Bosman, R., & W. Louwes (1982). *Eenoudergezin en schoolprestaties*. Groningen: Sociologisch Instituut.
- Bosman, R., & W. Louwes (1982). *One-parent family and school-achievement*. Paper presented at the Second International Interdisciplinary Congress on Women. Groningen: Sociologisch Instituut der Rijksuniversiteit.
- Bosman, R., & W. Louwes (1987). *Schoolloopbanen van kinderen uit eenouder- en tweeoudergezinnen*. Paper Onderwijsresearchdagen 1987.
- Bosman, R., W. Louwes & A. van der Meer (1980). Sexe-School-Beroep. *Info*, 11, 5-6. Groningen: Instituut voor Onderwijskunde.
- Brandwein, R.A., C.A. Brown & E.M. Fox (1974). Women and children last: the social situation of divorced mothers and their families. *Journal of Marriage and the Family*, 36, 498-514.
- Clason, C.E. (1977). *Beroepsarbeid door gehuwde vrouwen*. Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen.
- Clason, C.E. (1980). The one-parent family: the Dutch situation. *Journal of Comparative Family Studies*, XI, 1, 3-17.
- Dronkers, J. (1987). Een empirisch onderzoek naar de effecten van betaalde beroepsarbeid door vrouwen op de schoolloopbanen van hun kinderen. *Pedagogische Studiën*, 64, 7/8, 277-284.
- Een-ouder-gezin, Het; problematiek, mentaliteit, aanbevelingen* (1978). Den Haag: Nederlandse Gezinsraad.
- Emery, R.E. (1982). Interparental conflict and the children of discord and divorce. *Psychological Bulletin*, 2, 310-330.
- Essen, J. (1979). Living in one-parent families: attainment at school. *Child: care, health and development*, 85, 3, 189-199.
- Ferri, E. (1976). *Growing up in a one-parent family*. Z.pl.: NFER.
- Gelder, K. van (1984). *Eenoudergezinnen in cijfers*. Den Haag: NiMaWo.
- Gelder, K. van (1987). *Alleen zorgen. Een onderzoek naar het functioneren van éénoudergezinnen*. Den Haag: NiMaWo.
- Glick, P.C. (1979). Children of divorced parents in demographic perspective. *Journal of Social Issues*, 35, 4, 170-182.
- Herzog, E., & C.E. Sudia (1973). Children in fatherless families. In: B.M. Caldwell & H.N. Ric-

- ciuti (Eds.), *Review of child development research III*, p. 141-232. Chicago: The University of Chicago Press.
- Hetherington, E.M., M. Cox & R. Cox (1975). *Beyond father absence; conceptualization of effects of divorce*. Paper presented at the meeting of the Society for Research in Child Development. Denver, Colorado.
- Hetherington, E.M., M. Cox & R. Cox (1978). The aftermath of divorce. In: J.H. Stevens Jr. & M. Matthews (Eds.), *Mother-child, father-child relations*. Washington DC: NAEYC.
- Hetherington, E.M., M. Cox & R. Cox (1979). The development of children in mother-headed families. In: H. Hoffman & D. Reiss (Eds.), *The American Family: dying or developing*, p. 117-145. New York: Plenum.
- Kriesberg, L. (1970). *Mothers in poverty; a study of fatherless families*. Chicago: Aldine.
- Lambert, L. (1978). Living in one-parent families: school leavers and their future. *Concern*, 29, Autumn, 26-30.
- Latten, J.J. (1984). *De leefsituatie van de Nederlandse jeugd van 13-24 jaar 1979*. 's-Gravenhage: Staatsuitgeverij (CBS).
- Peres, Y., & R. Pasternak (1984). *The importance of marriage for socialization: a comparison of achievements and social adjustment between offspring of one- and two-parent families in Israël*. Tel Aviv University: Department of Sociology and Anthropology.
- Peschar, J.L. (1975). *Milieu-School-Beroep; een achteraf-experiment over de periode 1958-1973*. Groningen: Tjeenk Willink.
- Rutter, M. (1970). Sex differences in response to family stress. In: E.J. Anthony & C. Koupernik (Eds.), *The child in his family*. New York: Wiley.
- Santrock, J.W., & R.L. Tracy (1978). Effects of children's family structure status on the development of stereotypes by teachers. *Journal of Educational Psychology*, 70, 5, 754-757.
- Shinn, M. (1978). Father absence and children's cognitive development. *Psychological Bulletin*, 85, 1, 295-324.
- Smulders, R. (1979). CBS-onderzoek 'Schoolloopbaan en herkomst van leerlingen bij het voortgezet onderwijs'. In: J.L. Peschar (Red.), *Van achteren naar voren; achterstandssituaties in het onderwijs (ORD '79)*. 's-Gravenhage: Staatsuitgeverij.
- Wallerstein, J.S., & J.B. Kelly (1980). *Surviving the break-up; how children actually cope with divorce*. New York: Basic Books.
- Walters, J., & N. Stinnett (1971). Parent-child relationships: a decade review of research. *Journal of Marriage and the Family*, 33, 70-111.
- Wiebrens, C.J. (1981). *Inkomen en rondkomen; de financiële positie van huishoudens in Nederland*. 's-Gravenhage: Staatsuitgeverij. (Sociaal en Cultureel Planbureau; Sociale en Culturele Studies, nr. 2).